

אחד מכל שישה ילדים שעלו מברית המועצות בתחילת שנות ה-90 עזב את ישראל

הם מתלוננים על יוקר המחייה, על המצב הביטחוני ועל נוכחות הדת בחיים הפרטיים. אך שלא כמו מי שנולד כאן, הצעירים שבאו לישראל בגל העלייה הגדול בשנות ה-90, פשוט עוזבים

ליזה רוזובסקי

09.05.2017

10:55

הם עלו לישראל כילדים בתחילת שנות ה-90, גדלו והתחנכו בה, למדו, עבדו, הקימו משפחות — אך היום הם לא חיים בה. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנמסרו לבקשת "הארץ", כל ילד שישי (כ-17%) שהובא לישראל ממדינות ברית המועצות בגל העלייה בתחילת ובאמצע שנות ה-90 היגר ממנה, למערב או למדינות המוצא. מתברר שצעירים דוברי רוסית, שנמצאים כעת בשיא התקופה היצרנית של חייהם, נוטים לעזוב את ישראל יותר מקבוצות עולים אחרות, ופי כמה יותר מאשר ילידי ישראל שגדלו לצדם.

אף שאין נתונים עדכניים על השכלתם של העולים העוזבים, מחקר שערכו כבר לפני כעשור אריק גולד ועומר מואב מהאוניברסיטה העברית הצביע על כך שתופעת בריחת המוחות בקרבם גבוהה במיוחד.

"ליורדים יש פרופיל מובהק יחסית, אלה לרוב אנשים צעירים ומשכילים", אומר ד"ר מיכאל פיליפוב, חוקר במכון ברוקדייל, שעסק במשך שנים בחקר העלייה של שנות ה-90. "זוהי בעיה לאומית גדולה", פוסקת פרופ' לריסה רמניק, "וישראל אינה עושה מאמצים מספיקים כדי להחזיק את המבוגרים הצעירים המוכשרים והמשכילים הללו, שהובאו לכאן בהשקעה כה רבה".

לדברי רמניק, מרצה לסוציולוגיה באוניברסיטת בר אילן החוקרת את מה שמכונה דור 1.5 של עולי בריה"מ (בין הדור הראשון לעלייה לדור השני שנולד בארץ), "ישראל משקיעה מאמצים אדירים בארגון העלייה — בחיפוש אחר יהודים, יהודים למחצה ורבע יהודים בכל פינותיה של רוסיה הגדולה. מביאים אותם לתוכניות כמו נעל"ה, סל"ה, תגלית, ומה לא — רק תבואו. אבל כשהם באים, מותירים אותם להתפלש לבד ולנסות להחזיק את הראש מעל המים. זה נכון במיוחד לגבי העלייה הגדולה של תחילת שנות ה-90".

נתוני הלמ"ס מראים כי בין השנים 1990 ו-1996 באו לישראל כ-650 אלף עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר. 185 אלף מהם היו בני פחות מ-20, דור ה-1.5. אך כיום, מראים הנתונים, כ-32 אלף מהם כבר אינם חיים בישראל (17%). לשם השוואה, בקרב כלל העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר, שיעור העזיבה נע, לפי הערכות שונות, בין 11% ל-13%, ואילו בקרב מי שנולדו בישראל בין 1970 ל-1995 שיעור העוזבים נמוך עוד יותר: כ-5%.

פרופ' סרג'יו דלה פרגולה, דמוגרף מהאוניברסיטה העברית העוסק בהגירה יהודית, מבקש להרגיע. "הציפייה שכולם יבואו ואף אחד לא ילך מופרכת", הוא אומר, "יהודים הם מהגרים כמו כולם. כמובן, הערך המוסף של הכיוון האידיאולוגי, הדתי והרעיוני מאוד חשוב, אבל בכל זאת מדובר בבני אדם, שצריכים לעבוד, להתפרנס, להסתגל ולהיות מאושרים".

רמניק ודלה פרגולה מסכימים שהגירת אנשים צעירים ומשכילים היא, בין השאר, תוצר לוואי של ההשכלה הטובה שמקבלים בישראל ושל שוק העבודה המצומצם יחסית.

מי שיכולה להעיד על כך היא סופי (שם בדוי), בת 37. יחד עם הוריה היא עלתה לישראל מאוקראינה ב-1990, עשתה צבא, הלכה לאוניברסיטה, הכירה בעל והחלה חיי משפחה בגבעתיים. חייהם של סופי ומשפחתה בישראל לא היו רעים. בעלה, מתכנת בהיי-טק, הרוויח טוב, והיא קיבלה מלגה נדיבה ולמדה מדעי החיים. אך אפשרויות ההתפתחות היו מצומצמות. בני הזוג הרגישו כי הגיעו לתקרת ההכנסה שלהם, ועדיין לא יכלו להרשות לעצמם לקנות דירה באזור שבו היו רוצים לגור. בנוסף לזה, אומרת סופי, "כל העניין הביטחוני בישראל התחיל להלחיץ אותי. כשרקטות נפלו על תל אביב (במבצע צוק איתן — ל"ר) זה היה כבר יותר מדי, במיוחד כשיש ילדים קטנים שישנים ולא ברור מה עושים".

בשלב כלשהו החליטה המשפחה לסיים את הפרק בארץ. סופי התקבלה לפוסט-דוקטורט בניו יורק, ארזה את המזוודות, ויחד עם משפחתה פתחה פרק חדש מעבר לים. "רצינו לנסות לחיות בניו יורק, ואם ימצא חן בעינינו — להישאר שם", היא אומרת, "הפוסט אמנם הכרחי כדי להמשיך באקדמיה, אבל זו גם דרך חוקית טובה לחיות זמן מה בארצות הברית". לדבריה, אין לה כל כוונה לחזור בתום הלימודים.

לא רק הלימודים שלה, גם אלה של ילדיה היו זרז לעזיבת הארץ. היא אומרת שבארצות הברית יש פערים גדולים בין בתי הספר השונים, אך ניתן לבחור את הטוב ביותר, בעוד שבישראל אפשרויות הבחירה מוגבלות והרמה ממילא לא מספקת. מלבד זאת, מודה סופי בהיסוס, היא מעדיפה לשמוע בבית אנגלית ולא עברית: "בישראל הפריע לי שהילדות מדברות אתי עברית (ולא רוסית — ל"ר), עם האנגלית זה משום מה מפריע לי פחות".

גם פולינה שפרן, שעלתה לישראל עם הוריה, אחיה ואחיותיה בשנת 1995, חיה כיום בארצות הברית. מאז נישאה לאזרח אמריקאי ממוצא רוסי היא גרה בעיר לואיוויל בקנטקי, אבל מתגעגעת לביתה הקודם. ארה"ב אמנם רגועה יותר מישראל ונותנת יותר הזדמנויות תעסוקה, אבל זה לא מספיק כדי לרצות לחיות בה. "כל המשפחה שלי בישראל", היא אומרת, "בארה"ב, מלבד בעלי, אין לי אף אחד ושום דבר חוץ ממנו לא מחזיק אותי פה". היא גם מוסיפה שחיי התרבות והחברה שלה דלים יותר משהיו בארץ: "למרות שלואיוויל כנראה גדולה יותר מרוב הערים בישראל, לתחושתה היא קטנה יותר מתל אביב, כי היא פרובינציאלית יותר".

ההון האנושי

ד"ר יוסי הרפז מהחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, העוסק גם הוא בחקר הגירה, אומר כי עזיבת צעירים ומשכילים אופיינית למדינות עשירות יחסית. "אנשים שיש להם הון אנושי גבוה יותר נוטים לחפש הזדמנויות במדינות גדולות ועשירות יותר", הוא מסביר. "זאת, לעומת דפוס הגירה ממדינות כמו טורקיה או מקסיקו, ששם דווקא העניים יותר והמחוברים פחות מחפשים לעזוב".

ייתכן שבדבריו מתכוון הרפז לאנשים כמו אילנה דבורקין, מהנדסת תעשייה וניהול במקצועה, שהיגרה לפני כתשע שנים מבאר שבע למונטריאול. "אני הייתי בשנה האחרונה באוניברסיטה, בעלי בדיוק התחיל שירות קבע", היא מספרת על התקופה שבה החליטו להגיש את מסמכי ההגירה לקנדה. "החלטנו שאין לנו מה להפסיד, ואם רוצים לעשות שינוי, אז צריך לעשות אותו עכשיו". לצד זאת, מאחורי ההחלטה עמד, לדבריה, גם פחד. "אנשים סביבי נהרגו. היו המון פיגועים. נולד לי ילד וזה היטה את הכף. מה גם שבעלי, ששירת בקבע, ראה את כל המטבח הזה מבפנים, ראה את ההתנתקות, ואמר: נוסעים".

אין כיום נתונים רשמיים המאפשרים להשוות את שיעור ההגירה של צעירים יהודים יוצאי ברית המועצות לשעבר שהגיעו לארצות כמו גרמניה, ארה"ב וקנדה (מדינות המקלט העיקריות של הגירת שנות ה-90 מבריה"מ) ביחס להגירה מישראל. עם זאת, לדברי פרופ' רמניק, לפי הערכות מומחים ועל סמך מפגשים אישיים שקיימה בחו"ל, "נטייתם של צעירים משכילים ומוכשרים לעזוב את ישראל גבוהה יותר מאשר במדינות הללו. זה לא מפתיע, כי יש לנו מדינה קטנה עם שוק עבודה קטן והזדמנויות מצומצמות מאוד".

רמניק אומרת שבנוסף לקבוצה המובחנת של המהגרים שנכנסת לסטטיסטיקה הרשמית, קיימת קבוצה גדולה הרבה יותר, מעין "ענן" של אנשים שנמצאים בשלב ביניים: חלקם שוקלים הגירה, חלקם עובדים זמנית בחו"ל ומחפשים הזדמנויות להישאר או להגר למקום אחר. יחד עם זאת, לדבריה, ההגירה לא בהכרח פוגעת בישראל, כי אלו שכבר גרו כאן, שומרים על יחסים כלשהם עם המקום שהיה ביתם. "בתחום המדע והיצירה, לאו דווקא משנה היכן האדם חי", היא אומרת. "כל מי שגר פה לפחות עשר שנים נדבק בוורוס הישראלי ואינו מסוגל לחתוך לגמרי את קשריו עם המדינה".

ואולם הנתונים בעניין זה אינם חד-משמעיים. מחקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2009 (בהשתתפות מיכאל פיליפוב) הראה כי רק מחצית הצעירים יוצאי מדינות ברית המועצות לשעבר קושרים את עתידם בישראל באופן חד-משמעי, לעומת 80% בקרב בני גילם הצברים. יתר על כן, אותו מחקר הראה כי פחות מ-30% מדוברי הרוסית הצעירים מעוניינים שילדיהם יגדלו בארץ. מחקר אחר, שהוזמן על ידי האתר הישראלי ברוסית Newsru, ופורסם בשבוע שעבר, הראה נתונים מתונים יותר: 66% אמרו חד-משמעית שאינם מתכוונים לעזוב את ישראל וכ-4%–5% שוקלים בפועל אפשרות לעבור לחו"ל.

אבל גם אם שניים מכל שלושה רוצים כיום להישאר בארץ, פיליפוב מציע להסתכל על נתוני ההגירה בעין ביקורתית יותר: "כל מי ששמח מכך שהשנה יש פחות יורדים מאשר בשנה הקודמת, שישאל את עצמו מה יקרה אם בשנה מסוימת יירדו כל אלה שרוצים לרדת. הרי בשנה שלאחר מכן נדווח על אפס יורדים. האם נהיה מרוצים מכך?".

צעד משחרר

בשנת 1992, כשהוריו החליטו לעלות לישראל מקזחסטאן, היה דניאל טקץ' בן 13. כעבור 13 שנים נוספות, לאחר שסיים תואר ראשון בהנדסת חומרים בטכניון, כבר החליט לשים פעמיו ליעד הבא: גרמניה. "בכל הפרמטרים הפורמליים השתלבתי, אבל אני לא יהודי על פי ההלכה וכל הזמן הזכירו לי את זה, זה היה באוויר", הוא אומר. "זה גרם למין קרע סכיזופרני בתוכי. זה רודף אותי עד היום — התחושה שאינני מה שאני באמת והחיפוש הבלתי פוסק מה לא בסדר אצלי. זה משהו פנימי שמפריע לחיות ולקבל את עצמך בשלמותך".

הוא מוסיף שבזמן אמת לא ניסח לעצמו את הסיבות לעזיבה. "פשוט ברחתי. ברחתי מהיעדר עתיד", הוא אומר ומוסיף כי בדיעבד הבין שבין הגורמים שדחפו אותו לעזוב היו מיאוס מהמצב הפוליטי בארץ וחוסר היכולת לפשר בין המושגים "יהודית" ו"דמוקרטית".

טקץ' התאזרח בגרמניה וויתר על אזרחותו הישראלית. הוא אומר שהחזרת הדרכון הישראלי היתה בשבילו צעד משחרר, אך מיד עם קבלת האזרחות הגרמנית הוא עבר לבריסל. "שוב הייתי מהגר", הוא אומר. "ובכל פעם שאני עובר לאנשהו, אני כאילו מהגר שוב לישראל".

פרופ' דלה פרגולה לא יופתע כנראה מסיפורו של טקף'. לדבריו, שיעור העוזבים בקרב הלא-יהודים לפי ההלכה גבוה במיוחד. את האחריות לכך הוא מטיל על הרבנות שנוקטת, לדבריו "מדיניות גיור סלקטיבית ועצלנית שאינה מתאימה להיצע".

ואולם את הסיבה הזו צריך לשים בפרופורציות, שכן שיעור הלא-יהודים על פי ההלכה בקרב מי שעלו בתחילת שנות ה-90 היה נמוך יחסית — 11.2%. על כן, לא בטוח שאי ההכרה ביהדותם היא בין הסיבות העיקריות לעזיבתם של העולים הצעירים שהובאו אז כילדים.

מה אם כן הסיבות העיקריות? לדברי פיליפוב, הן מתחלקות לשני סוגים: סיבות המשותפות להם ולכלל הצעירים בישראל, וסיבות ייחודיות לאוכלוסייה זו. "מעמד הביניים הישראלי סובל מיוקר המחיה", הוא אומר ומיד מוסיף כי "המצב נהיה מורכב הרבה יותר, כאשר משפחה צעירה אינה נתמכת כלל על ידי ההורים, או במקרים שההורים נזקקים לעזרת ילדיהם. זאת המציאות האופיינית למשפחות העולים, ופחות אופיינית למשפחות הצברים".

לדבריו, אי הפרדת הדת מהמדינה היא אמנם בעיה שמטרידה חלקים גדולים בחברה הישראלית, אך היא חמורה יותר מבחינת העולים — בראש והראשונה בגלל היעדר נישואים אזרחיים.

לצד זאת, לדבריו, "מהגר יכול לחוש פחות סנטימנטים כלפי המדינה שלא נולד ולא גדל בה, יש לו פחות קשרים משפחתיים המעודדים אותו להישאר, ולעתים הוא נושא עמו חוויות קשות מתקופת ההתאקלמות במדינה החדשה, קושי להסתגל לקודים התרבותיים של החברה החדשה, געגוע למזג אוויר שונה ועוד".

"אנשים פשוט לא הספיקו להתרגל למדינה", אומרת דבורקין. "באנו כילדים, ראינו איך ההורים שלנו קורעים את התחת, לא הספקנו להשיג משהו ופשוט נסענו לנסות בארץ אחרת". לאחר מכן היא שוב נזכרת במצב הביטחוני ומסכמת: "אם מישהו מתחיל לקלל את ישראל, אני אומרת לו שזו המדינה הכי טובה בעולם, ולעולם לא הייתי עוזבת אותה אם לא הפיגועים. וזה באמת ככה. לא חושבת שהיינו עוזבים אם לא היה הבלגן הזה".

סופי אומרת שחוויות המגורים בניו יורק זיקקה עבורה עוד כמה תובנות לגבי החיים בישראל. "כשהגעתי לפה ראיתי שהכל הרבה יותר רגוע ומנומס", היא מתארת. "אנשים יודעים לעמוד בתור לאוטובוס בלי לדחוף, לא מדברים בנייד בתחבורה הציבורית, ואם מדברים, אז מנמיכים את הקול. בחנויות כולם מנומסים ונהוג להחזיק אחד לשני את הדלת. אגב, זה משהו שהייתי צריכה ללמוד ועוד לא התרגלתי לזה לגמרי".